

І. В. Головка  
(Пирятин)

## АВАРСЬКИЙ НАКОНЕЧНИК РЕМЕНЯ З с. ВЕЛИКОЇ КРУЧІ НА р. УДАЇ

---

У повідомленні наводяться обставини знахідки аварського наконечника ремня, виявленого біля с. Велика Круча Пирятинського району Полтавської області та його опис.

*Ключові слова:* авари, Велика Круча, наконечник ремня, «пізньоаварський» період, Удай.

У вересні 2009 р., за ініціативою ВАТ «Велика Круча», Центром охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації та Полтавською археологічною експедицією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України проведені наглядові дослідження за роботами з очищення ділянки площею 30 × 100 м русла р. Удай (басейн р. Сули) поблизу с. Великої Кручі Пирятинського району Полтавської обл. (рис. 1: I), поряд із сільським пляжем та існуючим кемпінгом (Головка 2009, арк. 3-72). Зібрана тут колекція різночасових знахідок (від епохи неоліту до часу пізнього українського середньовіччя) ще раз довела слушність висновків, зроблених в 2008 р., за результатами розвідувальних робіт на території Великокручанської сільської ради (Супруненко, Головка 2008, арк. 32-34) щодо наявності на правому березі річки в районі села ряду різночасових археологічних пам'яток (Головка 2008, с. 94-108).

Несподіванкою стало виявлення під час гідротехнічних робіт виробів палеолітичного часу: трьох нуклеусів і скобеля, виготовлених з напівпрозорого кременю чорного кольору (Головка 2009, арк. 16).

Особливе місце в колекції речей з русла Удаю поблизу Великої Кручі, котра передана на зберігання до Полтавського краєзнавчого музею, займає бронзовий наконечник до аварського поясу (Там само, арк. 15). Він досить добре зберігся. Має патину зеленого та подекуди фіолетового кольорів, що може свідчити про його первісне покриття сріблом.

Наконечник має бантоподібну форму з розширенням (в 1,3 см) у верхній та нижній частинах; нижній край із заокругленим виступом. Зразок поясної гарнітури виконаний у техніці лиття у двоскладовій ливарній матриці.

Композиційно сторони наконечника ремня розбиті на дві частини кожна, у співвідношенні 1 (верх) : 2 (низ). Нижні частини з обох боків прикрашені рослинним дзеркальним декором у вигляді напівпальмети з трьома завитками. Верхні – відокремлені від нижніх перемичкою і різняться: на одній – це розташована перпендикулярно нижній S-подібна напівпальмета з двома завитками; на другій – рослинний орнамент, стилізований під тризуб (рис. 1: II: 1).

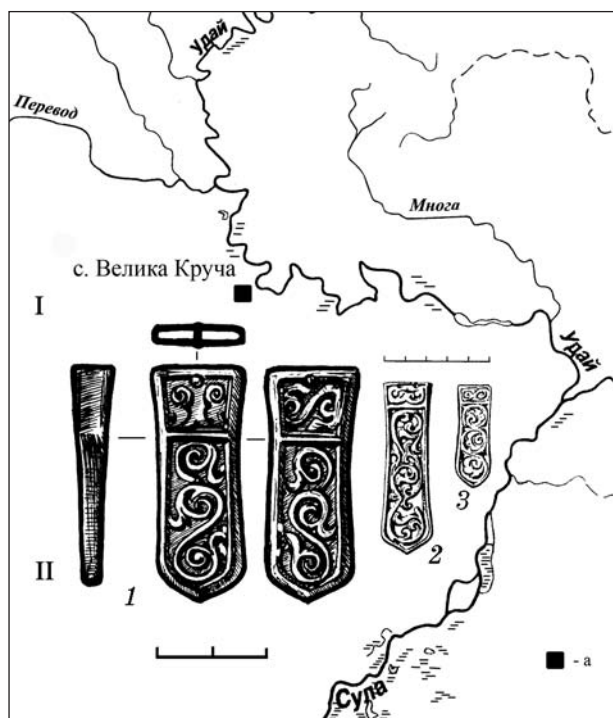


Рис. 1: I. Карта розташування району обстежень поблизу с. Великої Кручі: а – місце виявлення наконечника до ременя. II. Бронзові «пізньоаварські» ремінні наконечники: 1 – с. Велика Круча; 2-3 – могильник Тисафюред: 2 – поховання 363 групи 15; 3 – поховання 1197 групи 14 (за І.О. Гавритухіним).

Довжина виробу – 3,6 см.

Верхня його частина (0,3 см) значно ширша за пласку нижню та має кишеню для кріплення ременя за допомогою бронзової заклепки, що також збереглася (рис. 1: II: 1).

Близькі за формою, розмірами та орнаментациєю наконечники доволі часто зустрічаються серед поясних наборів з чоловічих військових поховань аварських могильників в Угорщині: Алаттьян (Böhme 1965, s. 1-65; Kovrig 1963, s. 110; Martin 1990, s. 65-90), Озора-Тотіпуста, Дюнапентеле, Іванча і ін. (Гавритухин 2001, с. 46).

Майже повну аналогію великокручанському наконечнику військового ременя дають знахідки з поховань: 363 групи 15 (Гавритухин 2001, с. 59) та 1197 групи 14 (Там же, с. 65) могильника Тисафюред-Майорош (Garam 1995, s. 5-136), розташованого в північно-східному комітаті Сольнок (середня течія р. Тиси). Згаданий могильник займає виняткове місце серед

аварських старожитностей, і не лише тому, що він є одним із повністю розкопаних пам'яток (1300 поховань) цього кола (Гавритухин 2001, с. 63). Виявлені на ньому «пізньоаварські», а також більш ранні, знахідки репрезентовані серіями споріднених речей, що створює додаткові можливості як для вивчення планіграфії кладовища в цілому, так і для уточнення хронології окремих комплексів.

Проаналізувавши всі наявні матеріали, автор розкопок могильника – Е. Гарм віднесла всі поховання груп 14 та 15 до так званої фази d: «II середньоаварський – I пізньоаварський» періоду (Гавритухин, Обломский 1996, с. 58-140), що відповідає 4 – 6 часовим відріzkам існування заснованого бл. 650 р. могильника Тисафюред. Датує вона цю фазу останньою четвертю VII – початком VIII ст. (Garam 1995, s. 126).

Варто зазначити, що на сьогодні основною ознакою «пізньоаварських» поясних гарнітур, котра відрізняє їх від наборів попереднього періоду, є ливарна техніка виготовлення (Гавритухин 2001, с. 82). Проте, не викликає сумнівів те, що ці «класичні» литі зразки прикрас поясу, безсумнівно, стилістично пов'язані з їх «середньоаварськими» прототипами (Гавритухин 1990, с. 121-138).

Досліджуючи пізньоаварські поховання в могильнику Тисафюред, Е. Гарм зафіксувала в них також окремі речі, основна територія розповсюдження яких знаходилася в Подніпров'ї (Гавритухин, Обломский 1996, с. 86-89). Серед них – фрагмент антропозооморфної фібули так званого пастирського типу (Амброз 1993, с. 179-184). Дві подібні фібули були виявлені в 2008 р. й у Великій Кручі жителем села Д. Пасічним. На жаль, рідкісні артефакти і нині знаходяться у приватній збірці.

Не раз зазначалося, що для східноєвропейських знахідок аварського кола (а саме такою є наконечник поясу з Пирятинщини) слід використовувати більш ранне датування, виходячи з нижньої хронологічної межі, що, вочевидь, і варто врахувати (Комар 1999, с. 111-136). Тим більше, що і незначні відмінності в будові наконечників з Великої Кручі та Тисафюрета також свідчать про це. Наконечники з Угорщини кріпилися до ременю за допомогою двох заклепок (рис. 1: II: 2, 3), на більш архаїчному

– великокручанському – була передбачена наявність лише однієї (рис. 1: II: I).

До того ж, для виявленої в руслі Удаю знахідки можна не застосовувати часову кореляцію, відштовхуючись від гіпотези про те, що пояс, отриманий воїном в юності, на момент його смерті вже не відповідав існуючій моді, і як такий, знайдений в похованні, не може слугувати для визначення часу його виготовлення.

*Амброз 1993*

Амброз А.К. К происхождению днепровских антропо-зооморфных фибул / А.К. Амброз // РА. – Москва, 1993. – № 2. – С. 179-184.

*Гавритухин 1990*

Гавритухин И.О. К изучению изменений в материальной культуре севера Карпатской котловины в конце VI – начале VIII вв. н. э. / И.О. Гавритухин // Традиции и инновации в материальной культуре древних обществ. – Москва, 1990. – С. 121-138.

*Гавритухин 2001*

Гавритухин И.О. Хронология «среднеаварского» периода / И.О. Гавритухин // Степи Европы в эпоху средневековья: Хазарское время / Гл. ред. Евглевский А.В. – Донецк: Изд-во Дон.НУ, 2001. – Т. 2. – С. 45-162.

*Гавритухин, Обломский 1996*

Гавритухин И.О. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст / Гавритухин И.О., Обломский А.М. // РСМ. – Москва: изд. ИА РАН, 1996. – Вып. 3. – 303 с.

*Головка 2008*

Головка І.В. Старожитності Свіччиного краю (матеріали розвідок 2008 р. біля с. Велика Круча на Пирятинщині) / Головка І.М. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2008. – № 1-2 (23-24). – С. 94-108.

*Головка 2009*

Головка І.В. Звіт про археологічні розвідки та нагляд на території Пирятинського району Полтавської області в 2009 році (Матеріали до археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області) / Головка І.В. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 480в. – 72 арк.

*Комар 1999*

Комар А.В. Предсалтовский и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хро-

нологии) / А.В. Комар // Vita antiqua. – Киев, 1999. – № 2. – С. 111-136.

*Супруненко, Головка 2008*

Супруненко О.Б. Звіт про археологічні розвідки 2008 року на території Великокручанської сільської ради Пирятинського району Полтавської області (Матеріали до археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області) / Супруненко О.Б., Головка І.В. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 480 б. – 101 арк.

*Böhme 1965*

Böhme H.W. Der Awarfriedhof von Alattyán, KomSzolnok / Böhme H.W. // Südostforschungen. – 1965. – Bd. XXIV. – S. 1-65.

*Garam 1995*

Garam É. Das avarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred / Garam É. – Budapest, 1995. – Vol. 3. – S. 5-136.

*Kovrig 1963*

Kovrig I. Das avarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán / Kovrig I. – Budapest, 1963. – 264 s.

*Martin 1990*

Martin M. Avarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe: Ein Beitrag zur Chronologie der Awarzeit / Martin M. // A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. – Szekszárd, 1990. – XV. – S. 65-90.

*І.В. Головка*

### **АВАРСКИЙ НАКОНЕЧНИК РЕМНЯ ИЗ с. ВЕЛИКАЯ КРУЧА НА р. УДАЙ**

Сообщение о находке аварского наконечника VII в. в среднем течении р. Удай (бассейн реки Сула).

*Ключевые слова:* авары, Великая Круча, наконечник ремня, Удай.

*I.V. Golovko*

### **THE BELT POINT OF THE LATE AVAR PERIOD FROM VELIKAYA KRUCHA**

The publication deals with Avar belt point, dated back to the seventh century, which was found in the middle flow of Uday (Sula's basin).

*Key words:* Avars, belt point, Sula, Uday.



#### **Головка Ігор Васильович**

науковий співробітник Полтавської археологічної експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, викладач Пирятинського ліцею, археолог, дослідник середньовічних старожитностей басейну Удаю

paulo.g@rambler.ru, тел.: +38 05358 2-18-26

37000 Полтавська область, м. Пирятин, вул. Визволення 50, кв.3